

Kirja-arvio

Jonne Arjoranta

Valvontakapitalismin ensimmäiset vuosikymmenet

Zuboff, Shoshana. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for the Future at the New Frontier of Power*. Lontoo: Profile Books, 704 s.

B. F. Skinner oli 1900-luvun vaikutusvaltaisin psykologi. Hänen eläinkokeensa rotilla ja puluilla muodostivat pohjan suurelle osalle vuosisadan psykologiasta. Hän oli radikaali behavioristi ja ajatteli, että ihmisten käyttäytymistä ohjaavat samat ehdollistamisen lait kuin pulujakin. Skinner ei tyytynyt esittämään tieteellisiä näkemyksiään laboratorioissa, vaan kirjoitti myös suurelle yleisölle. Näistä tunnetuin teos oli *Mikä ihmistä ohjaa* (Skinner 1974, alkup. *Beyond Freedom and Dignity*), jossa hän esitti näkemyksensä ihanteellisesta yhteiskunnasta. Kirjan nimeä on laimennettu käännöksen yhteydessä, sillä Skinner tosiaan ajatteli, että vapaus ja inhimillinen arvokkuus olivat vanhentuneita ihanteita, jotka estivät rakentamasta täydellistä yhteiskuntaa. Illuusio vapaudesta oli hänen mukaansa vain tiedon puutetta: kun tietäisimme todella, mikä ihmistä ohjaa, voisimme rakentaa yhteiskunnan, jossa kaikkia ohjattaisiin yhteiskunnan parasta kohti. Kuten arvata saattaa, Skinnerin ihanne ei ollut kaikkien jakama, eikä hänen rottakokeitaan nähty yksimielisesti ihmisen mittana (ks. esim. Chomsky 1971).

Skinner ei päässyt näkemään ihanneyhteiskuntaansa, mutta unelma ihmisten käytöksen täydellisestä ennustamisesta ei kuollut hänen kanssaan. Teknologinen kehitys on mahdollistanut yhteiskunnan kartoittamisen tavoilla, jotka olivat mahdottomia Skinnerin aikana. Ihmiset ovat suostuneet jatkuvaan käytöksensä tarkkailuun ja muokkaamiseen. Erona Skinnerin unelmaan on, että sitä ei tee valtio vaan yritykset, kuten Google ja Facebook. Näille yrityksille ihanteellinen yhteiskunta on sellainen, joka on niille taloudellisesti tuottava.

Tämä ei ole salaisuus. Jo vuosien ajan journalistit ovat dokumentoineet erilaisia yksityisyyden loukkauksia ja ihmiskokeita. Google tuntee kaikki ystäväsi ja tietää kaikki paikat, joissa olet ollut (Curran 2018); Facebook voi vaikuttaa äänestyskäyttäytymiseesi ja tunnetiloihisi (Bond ym. 2012; Kramer, Guillory ja Hancock 2014). Kaikki kantavat mukanaan pientä laitetta, joka kerää jatkuvasti tietoa valmistajalleen – ja sadoille muille tahoille, joko suostumuksellamme tai ilman sitä. Tämä tapahtuu avoimesti, mutta selkämme takana, tuhansien sivujen käyttöehtojen suojissa.

On jo banaalia todeta, että jos et maksa tuotteesta, olet itse tuote. Mutta Soshana Zuboff sanoo kirjassaan *The Age of Surveillance Capitalism* (2019), että tämä on väärin: sinä et ole tuote, vaan raaka-aine. Sinä olet yhden tekevä, vain käyttöksesi tuottama data on arvokasta. *Valvontakapitalismi* muuttaa käyttöksemme raaka-aineeksi, joka voidaan jalostaa ennusteiksi tulevasta käyttäytymisestä, johon voidaan vaikuttaa hienovaraisin keinoin. Google ja Facebook saavat suurimman osan tuloistaan mainoksista, mutta olisi väärin ajatella niitä mainostoimistoina. Ne keräävät ja myyvät ennusteita tulevasta käytöksestä (klikkaatko tätä linkkiä? Vierailletko tässä ravintolassa? Äänestätkö tätä ihmistä?). Ja mikä olisi parempi tapa ennustaa tulevaa käytöstä kuin vaikuttaa siihen?

Google ja Facebook eivät ole ainoita valvontakapitalistisia yrityksiä, mutta ne olivat ensimmäisiä. Google loi tavan muuttaa käytöksen rahaksi yrittäessään keksiä, miten tuottaa taloudellista arvoa laskuttamatta ihmisiä palveluista. Facebook kehitti mallin huippuunsa: käyttäjät luovuttavat vapaaehtoisesti tietoa itsestään, jotta Facebookin asiakkaat voivat hyödyntää sitä omiin tarkoituksiinsa, kuten mainostamiseen – tai vaa- lien manipulointiin (Kim ym. 2018). Google ja Facebook ovat yhä suurimmat alan yritykset, mutta eivät ainoat. Valvontakapitalismi on internet-aikakauden oletusliiketoimintamalli. Ei ole tarvetta pyytää käyttäjiltä rahaa, jos sen sijaan voi muuttaa heidän käyttök- sensä rahaksi.

Zuboff ei ole ainoa, joka on kiinnittänyt huomiota valvontakapitalismiin, mutta hän on tehnyt niin jo jonkin aikaa. Kun suurin osa maailmasta yritti yhä ymmärtää, miten ilmaiseksi tuotteitaan tarjoavat yritykset keräsivät ennenkuulumattomia voittoja, Zuboff teoretisoi tapoja, joilla valvontakapitalismi muuttaa ihmiskokemuksen raaka-aineeksi (Zuboff 2015, 2016). Hän esittää, että kyseessä on jotain kirjaimellisesti ennennäkemä- töntä, ja juuri siksi emme tiedä, miten ongelmaan pitäisi suhtautua. Meillä on ehkä fak- toja, mutta ei teoriaa, jolla ymmärtää niitä. Ratkaisua etsiessä turvaudumme vanhoihin, harhaanjohtaviin metaforiin.

Yksi näistä on valvontakapitalismin ongelmien hahmottaminen orwellilaisen totali- tarismin kautta. Orwellin (2008) *Isoveli valvoo* kaikkialla ja näkee kaiken, joten Googlen ja Facebookin valvonta näyttäytyy samanlaisena. Niillä on kuitenkin ratkaiseva ero: kun Isoveli tahtoo omistaa jokaisen kansalaisen sielun, valvontakapitalismin Iso Toinen (eng. Big Other) – Zuboffin termi valvontakapitalismin uudelle vallan muodolle – ei välitä. Iso- veli yrittää kitkeä pois kaikki vastarinnan kipinät; Iso Toinen sallii vastarinnan niin kauan kuin se voidaan mitata ja kerätä. On yhden tekevää, mitä ihmiset ajattelevat tai tuntevat, kunhan heidän käyttöksensä on ennustettavaa ja muutettavissa dataksi. Uhka ei siis ole, että huomaisimme elävämme *Vuonna 1984* (Orwell 2008), vaan että Skinnerin utopia on viimein saapunut ilmaisten palveluiden asussa.

Erottaakseen tämän uhan totalitarismista, Zuboff kutsuu sitä *instrumentarismiksi* (eng. instrumentalism). Totalitarismi yritti hallita ihmistä täydellisesti, mutta instru- mentarismi ylläpitää vapauden illuusiota. Se tarjoaa vaihtoehtoja, jotka algoritmi on en- nalta järjestänyt tavalla, joka suosii algoritmin ylläpitäjää. Voit vapaasti valita, mihin ra- vintolaan menet, mitä uutisia luet tai kenen kanssa ystäväystyt, mutta algoritmit ovat jo ennalta määritelleet sinulle sopivat vaihtoehdot. Ja on lopulta yhden tekevää, mitä valit- set, kunhan valintasi voidaan tallentaa tietokantaan, joka tietää kaikki aiemmat valintasi ja voi siksi ennakoita kaikki tulevat. Zuboff kutsuu tätä uhaksi *futuuria* (eng. future tense) kohtaan: se uhkaa ottaa meiltä pois oikeuden määrittää oman tulevaisuutemme.

Google ja Facebook ovat valvontakapitalismin arkkityyppejä, mutta ne eivät ole ainoita syypäitä sen nousuun. Zuboff kuvaa, miten akateemiset tutkijat rakensivat työkalut tämän maailman luomiseen. Ilmeisimmät esimerkit ovat Larry Page ja Sergey Brin, jotka ennen Googlen perustamista olivat tutkijoita Stanfordissa. Varhaisessa konferenssipaperissa, jossa he esittelivät Googlen (silloin hakukone, ei yritys), he varoittivat, miten mainostajien ja hakukoneesta tietoa etsivien ihmisten tavoitteet ovat ristiriidassa keskenään (Brin ja Page 1998). Samaa Ison Toisen hallitsemaa maailmaa ovat rakentaneet koneoppimisen, kasvojentunnistamisen ja affektiivisen tietojenkäsittelyn tutkijat, usein tarkoittamattaan ja joskus omaksi kauhukseensa. 2000-luvun Manhattan-projekti ei luopommia vaan edistynyttä algoritmia koneoppimiseen. Skinnerin maailma ei ole kuitenkaan kaikkien dystopia, ja osa tutkijoista näkee sen toivottavana suuntana. Esimerkiksi MIT:n Media Labin Alex Pentland kuvaa kirjassaan *Sosiaalifysiikka* (2014), miten voimme viimein luopua epätarkkojen yhteiskuntatieteiden vanhentuneista kategorioista, kuten ”luokka”, ja tutkia ihmisiä teknologian tarjoamien datavirtojen valossa – sekä tietysti vaikuttaa heihin.

Zuboff ei käsittele kirjassaan tietokoneiden sosiaalisia vaikutuksia ensimmäistä kertaa. Hän keräsi kansainvälistä huomiota ensimmäistä kertaa 80-luvulla kirjallaan *Viisaan koneen aikakausi* (1990), jossa hän kuvasi, miten automaattinen tietojenkäsittely muokkasi työtä perustavalla tavalla. Nimestään huolimatta kirja ei ole pelkkä koneiden ylityslaulu, ja Zuboff palaa uudessa kirjassaan monia kertoja aiempaan tapaansa ymmärtää teknologian kykyä muokata valtasuhteita ihmisten välillä.

The Age of Surveillance Capitalism on massiivinen kirja monella tapaa. Se dokumentoi vuosien työn valvontakapitalismin parissa ja kerää yhteen Zuboffin työtä lähteiden parissa, haastatteluja ja teoreettista työtä. Hän kuvaa metodologiaan yhdistelmäksi yhteiskuntatieteitä ja esseekirjoittamista, mikä kuvaa kirjaa varsin hyvin. Kirja etenee teemojen ja teoreettisten käsitteiden johtamana eksyen välillä kertomaan tarinoita, jotka liittyvät usein Zuboffin omaan elämään. Oikeus yksityiseen tilaan tulee kouriintuntuvaksi Zuboffin kertoessa, miten hänen perheensä pitkäaikainen koti paloi yllättävässä tulipalossa riistäen heiltä tiloista yksityisimmän. Tarinat tekevät kirjasta henkilökohtaisen ja inhimillisen, mutta myös pitkän: valvontakapitalismin perinpohjainen ymmärtäminen vaatii 700 sivua – josta tosin merkittävä osa on perusteellisia loppuviitteitä ja lähdeluetteloa. Kirjaa ei voi suositella kevyenä johdantona aiheeseen.

Entä Zuboffin pääargumentti? Onko valvontakapitalismi perustavalla tavalla uusi kapitalismin muoto? Se on mahdollista, mutta ei kuitenkaan ole ennenkuulumatonta, että kapitalismi muuttaa inhimillisen elämän talouden raaka-aineeksi (Morozov 2019). Onko inhimillisen kokemuksen riistäminen ratkaisevalla tavalla erilaista? Ehkä, mutta on liian varhaista sanoa varmasti. On kuitenkin epäilemättä totta, että Zuboffin kuvaamat ilmiöt ovat uusia, ja siksi tarvitsemme uutta teoriaa niiden selittämiseen. Ehkä Zuboff on väärässä, mutta hän on vähintäänkin mielenkiintoisella tavalla väärässä. On mahdotonta kirjoittaa aiheesta ottamatta huomioon hänen kirjaansa. Jos tulevat tutkijat rakentavat paremman ymmärryksen aikaamme vaivaavasta uudesta riiston muodosta, he tekevät sen Zuboffin hartioilla seisoen.

Jos Zuboff on oikeassa kuvatessaan valvontakapitalismin logiikkaa, sen keskeinen ongelma ei ratkea pyytämällä kapitalisteja olemaan vastuullisempia. Marx kuvasi tätä ongelmaa jo tutkiessaan teollisen kapitalismin lainalaisuuksia: kapitalisti on samojen reunaehtojen puristuksissa kuin työläinen, vaikka hänen asemansa olisikin hieman parempi. Mark Zuckerberg voi yhä uudestaan ja uudestaan pyytää anteeksi Facebookin

viimeisimpiä yksityisyyden loukkauksia ja vanhoa yrityksen parantavan tapansa, mutta niin kauan kuin Facebookin käyttäjät ovat raaka-ainetta sen voitoille, hän ei voi muuttaa niitä lainalaisuuksia, jotka ajavat Facebookin toistuvasti rikkomaan käyttäjiensä yksityisyyttä.

Zuboff korostaa, että kirja ei kuvaa tarinan loppua vaan sen alkua. Merkittävin uhka valvontakapitalismin voittokululle on lainsäädäntö. EU:n GDPR-direktiivi on jo asettanut jonkinlaisia rajoja sille, mitä ihmisten tiedoilla saa tehdä. Kyseistä lainsäädäntöä käytettiin jo Googlea vastaan, kun ranskalainen tietosuojaviranomainen antoi yritykselle 50 miljoonan sakot GDPR-rikkomuksesta (Fox 2019). Kymmeniä miljardeja vuosittaista voittoa tuottavan yrityksen tuloksessa summa tosin hädin tuskin rekisteröity. GDPR on askel valvontakapitalismin hallintaan, mutta se ei riitä. Valvontakapitalismi on saanut rakentaa haluamaansa maailmaa ensimmäiset vuosikymmenensä, mutta vastareaktioita on jo nähtävissä. Lopputulosta ei ole vielä päätetty, vaan vasta tulevat vuosikymmenet näyttävät, olemmeko siirtyneet vapauden ja arvokkuuden tuolle puolen.

Kirjallisuus

- Bond, Robert M., Christopher J. Fariss, Jason J. Jones, Adam D. I. Kramer, Cameron Marlow, Jaime E. Settle ja James H. Fowler. 2012. "A 61-Million-Person Experiment in Social Influence and Political Mobilization". *Nature* 489 (7415): 295–98. <https://doi.org/10.1038/nature11421>.
- Brin, Sergey ja Lawrence Page. 1998. "The Anatomy of a Large-Scale Hypertextual Web Search Engine". *Computer Networks and ISDN Systems, Proceedings of the Seventh International World Wide Web Conference*, 30 (1): 107–17. [https://doi.org/10.1016/S0169-7552\(98\)00110-X](https://doi.org/10.1016/S0169-7552(98)00110-X).
- Chomsky, Noam. 1971. "The Case Against B.F. Skinner". *The New York Review of Books* (December 30).
- Curran, Dylan. 2018. "Are You Ready? This Is All the Data Facebook and Google Have on You". *The Guardian* 30.11.2018. Luettu 9.6.2021. <https://www.theguardian.com/commentis-free/2018/mar/28/all-the-data-facebook-google-has-on-you-privacy?>
- Fox, Chris. 2019. "Google Hit with 44m GDPR Fine". *BBC News* 21.1.2019. Luettu 9.6.2021. <https://www.bbc.com/news/technology-46944696>.
- Kim, Young Mie, Jordan Hsu, David Neiman, Colin Kou, Levi Bankston, Soo Yun Kim, Richard Heinrich, Robyn Baragwanath ja Garvesh Raskutti. 2018. "The Stealth Media? Groups and Targets behind Divisive Issue Campaigns on Facebook". *Political Communication* 35 (4): 515–41. <https://doi.org/10.1080/10584609.2018.1476425>.
- Kramer, Adam D. I., Jamie E. Guillory ja Jeffrey T. Hancock. 2014. "Experimental Evidence of Massive-Scale Emotional Contagion through Social Networks". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111 (24): 8788–90. <https://doi.org/10.1073/pnas.1320040111>.
- Morozov, Evgeny. 2019. "Capitalism's New Clothes". *The Baffler* 4.2.2019. Luettu 9.6.2021. <https://thebaffler.com/latest/capitalisms-new-clothes-morozov>.
- Orwell, George. 2008. *Vuonna 1984*. Kääntänyt Raija Mattila. 2. p. Laatukirjasto. Helsinki: WSOY.
- Pentland, Alex. 2014. *Sosiaalifysiikka: Miten hyvät ideat leviävät: Uuden tieteenalan opetuksia*. Kääntänyt Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Skinner, B. F. (1974). *Mikä ihmistä ohjaa*. Kääntänyt Aarne Valpola. Taskutieto. Porvoo; Helsinki: WSOY.
- Zuboff, Shoshana. 1990. *Viisaan koneen aikakausi: Uusi tietotekniikka ja yritystoiminta*. Kääntänyt Hannu Oinonen. Helsinki: Otava.

- Zuboff, Shoshana. 2015. "Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization". *Journal of Information Technology* 30 (1): 75–89. <https://doi.org/10.1057/jit.2015.5>.
- Zuboff, Shoshana. 2016. "Google as a Fortune Teller: The Secrets of Surveillance Capitalism". *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 5.3.2016. Luettu 9.6.2021. <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/the-digital-debate/shoshana-zuboff-secrets-of-surveillance-capitalism-14103616.html>.
- Zuboff, Shoshana. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for the Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books.